

УДК 811.111'367

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-7-9>**Руслана ГОНЧАРУК,***orcid.org/0000-0001-6858-1647**старший викладач кафедри практики німецької та французької мов**Рівненського державного гуманітарного університету**(Рівне, Україна) Ruslana_box_2@ukr.net*

ЕКСПРЕСИВНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ Г. ГЕЙНЕ “ENFANT PERDÜ” ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАДАХ ЛЕСЕЮ УКРАЇНКОЮ)

Впродовж усієї історії існування людства емоції були невід’ємною складовою частиною переліку механізмів, які формують та визначають поведінкові зразки людини та допомагають їй знаходити вирішення проблем. З розвитком суспільства розвиваються та вдосконалюються емоції. Від простих вони переходять до тих, які формують в людини її соціальну компетентність та поведінку, тому емоції завжди були об’єктом дослідження науковців різних галузей. Не так давно мова як засіб висловлення емоції привернула увагу дослідників галузі лінгвістики. Водночас лінгвісти в ході напрацювань зіштовхнулися з проблемою взаємодії експресивних та емоційних одиниць у мові загалом та творах художньої літератури зокрема. Хоча експресивність у своєму арсеналі має ті ж самі категорії, що допомагають нам створювати емоційно забарвлене мовлення, проте, на думку вчених, в літературних творах експресія та емоція мають різні задачі. У роботі здійснено спробу розмежування цих понять та демонстрації їх взаємодії для розкриття авторського замислу під час створення літературного твору, виявлення та визначення особливостей вживання й функціонування емоційних експресивних синтаксичних конструкцій в оригінальному творі та двох його перекладах різними мовами, які належать одному автору. Оскільки фігури експресивного синтаксису відіграють ключову роль у формуванні ідейного та емоційного впливу твору на читача, не менш важливим залишається питання адекватного перекладу експресивних одиниць іноземною мовою. Саме це спонукало вибрати для аналізу поезію Г. Гейне “Enfant perdu” та її переклади українською та російською мовами, які виконала Леся Українка. Твір німецького поета є одним із ключових та знакових у його творчості. В ньому, на наш погляд, найвищою мірою сконцентровано всі емоції автора, які той переживав у період написання поезії. Їх донесення повною мірою до реципієнта в мові перекладу має стати завданням перекладача.

Ключові слова: експресія, емоції, переклад, поезія, реципієнт, фігури експресивного синтаксису.

Ruslana GONCHARUK,*orcid.org/0000-0001-6858-1647**Senior Lecturer at the Department of Practice German and French**Rivne State University of the Humanities**(Rivne, Ukraine) Ruslana_box_2@ukr.net*

EXPRESSIVE SYNTAX CONSTRUCTIONS IN POETIC WORKS (ON THE MATERIAL OF G. HEINE’S POETRY “ENFANT PERDÜ” AND ITS TRANSLATIONS BY LESIA UKRAINKA)

Throughout human history, emotions have been an integral part of the list of mechanisms that shape and define human behavior patterns and help them find solutions to problems. With the development of society, emotions develop and improve. From the simple ones, they pass to those that shape a person’s social competence and behavior. Therefore, emotions have always been the subject of research by scientists in various fields. Not so long ago, language as a method of expressing emotions attracted the attention of researchers in the field of linguistics. At the same time, linguists in the course of their work faced the problem of the interaction of expressive and emotional units in a language in general and in works of fiction in particular. Although expressiveness in its arsenal has the same categories that help us create emotionally-colored speech. But according to scientists, in literary works, expression and emotion have different tasks. In this paper, an attempt is made to distinguish these concepts and show their interaction to reveal the author’s intention in creating a literary work, identifying and determining the features of use and functioning of emotional expressive syntactic constructions in the original work and its two translations in different languages. Since the figures of expressive syntax play a key role in shaping the ideological and emotional impact of the work on the reader, the issue of adequate translation of expressive units into a foreign language remains equally important. This is what prompted Heine’s poetry “Enfant perdu” and its translations into Ukrainian and Russian by Lesia Ukrainka to be selected for analysis. The work of the German poet is one of the key and significant in his work. In it, in our opinion, all the emotions of the author, which he experienced during the writing of this poetry, are highly concentrated. And bringing them fully to the recipient in the language of translation and was to become the task of the translator.

Key words: expression, emotions, translation, poetry, recipient, figures of expressive syntax.

Роздивись, хто ти є. Перш за все – людина, а це означає – той, хто не має нічого головніше свободи волі, але їй все інше підпорядковує, а вона сама у нього негідна рабству та підкоренню.

Епікет. Бесіди

Постановка проблеми. Емоції є однією з найважливіших складових частин людської сутності. Ми не уявляємо без них свого життя. Вони суттєво спрощують та полегшують нашу комунікацію. Емоції визначають також наше життя, оскільки ми оцінюємо, здебільшого несвідомо, за допомогою наших почуттів дійсність та події, що нас оточують. Без емоцій наше життя, очевидно, було б набагато складнішим. Не дивно, що емоції перебувають у центрі уваги цілої низки наук, об'єктом вивчення яких є людина. Не оминули своєю увагою вивчення емоцій науковці галузі літературознавства.

Аналіз досліджень. Основи для вивчення та дослідження функцій фігур експресивного синтаксису закладені в працях Шарля Баллі, Р. О. Якобсона, В. В. Виноградова, В. М. Маслова, І. Р. Гальперіна, Н. Д. Арутюнової. В українському науковому просторі цій проблемі приділили увагу Н. В. Гуйванюк, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітко, І. В. Чердиченко, В. М. Русанівський, В. О. Ващенко.

Наукова розвідка присвячена дослідженню емоційних експресивних синтаксичних конструкцій у поезії Г. Гейне “Enfant perdu” та її перекладах українською та російською мовами, які належать Лесі Українки. Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, зростанням зацікавленості в дослідженні творчого та перекладацького літературного спадку української поетеси, з іншого боку, необхідністю систематизації та вивчення особливостей перекладу емоційних експресивних синтаксичних конструкцій у поетичних творах. Предметом наукової розвідки є поезія Г. Гейне “Enfant perdu” та її переклади українською та російською мовами, засоби вираження емоційності в цих творах. Об'єктом вивчення виступають емоційні експресивні синтаксичні конструкції в німецькомовному поетичному дискурсі та його перекладах на українську та російську мови.

Мета статті полягає у виявленні та визначенні особливостей вживання та функціонування емоційних експресивних синтаксичних конструкцій в оригінальному творі та двох його перекладах різними мовами, які належать одному автору.

Виклад основного матеріалу. Досі немає чіткого розуміння того, чим є насправді емоції. Однак можна сказати, що вони є складними, генетично сформованими поведінковими зразками, які виникли та розвивалися в процесі еволюції в людині для вирішення нею певних проблем, пов'язаних з адаптацією в навколишньому середовищі та знаходженням швидких рішень. Механізми вираження емоцій є також різними. В лінгвістиці сьогодні досить активним є питання про особливості вживання мови як засобу вираження емоцій. Розглядаючи питання розрізнення функціональних стилів мови, Д. М. Шмельов писав: «Заплутане питання про функціональні стилі мови та стилі мовлення, очевидно, може та повинно вирішуватися перш за все на основі з'ясування загальних функцій мови, її функціонування як засобу спілкування» (Шмельов, 1977: 17). Вперше серйозне дослідження функції мови здійснив Карл Бюллер. Вчений виділяє залежно від призначення висловлювання три основні функції мови, а саме експресивну, апеляційну та репрезентативну. Репрезентативна функція – це, власне, повідомлення, експресивна – висловлення емоцій, апеляційна – “ansprechen” – звертання до когось (Бюллер, 1993: 37). Р. О. Якобсон у своїй класифікації розглядав комунікацію як процес передачі інформації за допомогою мовних засобів. Він вважав, що до трьох основних функцій мови, які виділяв Карл Бюллер, слід додати ще три. На його думку, комунікативну функцію можна поділити на шість особливих функцій мови, які впливають із шести ключових елементів мовної комунікації (адресант, контекст, повідомлення, контакт, код, адресат), таких як експресивна, референтна, фатична, металінгвістична, поетична та конативна (Якобсон, 1975: 198). За Р. О. Якобсоном, поетична функція мови – це «направленість (Einstellung) на повідомлення як таке, зосередження уваги на повідомленні заради нього самого» (Якобсон, 1975: 202). Поетична функція, на думку вченого, є домінуючою в поезії, проте не перешкоджає використанню в ній інших мовних функцій (Якобсон, 1975: 203). Експресивна функція зосереджена на адресантові та має на меті пряме висловлювання ставлення мовця до того, про що він говорить. Вона пов'язана, за словами Р. О. Якобсона, з прагненням справити враження за наявності певних емоцій, чи то істинних, чи то вдаваних (Якобсон, 1975: 198). Шарль Баллі, який приділив значну увагу дослідженню теорії експресивності, вважав експресивність відображенням емоційних порухів думки, яка вимагає більш вільної конструкції та сприяє антиципації

(Балли, 1955: 229). Дослідження категорії експресивності лягло в основу праць В. В. Виноградова, В. М. Маслова, І. Р. Гальперіна та інших учених. У вітчизняній науці цій теорії експресивного синтаксису присвячені праці таких дослідників, як Н. В. Гуйванюк, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітко, І. В. Чередниченко, В. М. Русанівський, В. О. Ващенко.

Для нашого дослідження важливою є також проблема взаємодії експресивного та емоційного в тексті художнього твору, оскільки ці категорії досить близько пов'язані між собою. Експресивність як лінгвістична категорія оперує тими ж категоріями, які слугують для створення емоційно забарвленого мовлення. Проте в літературних творах часто експресивність та емоційність мають різні задачі. Здебільшого емоції слугують для вираження почуттів людини, а експресивні засоби надають мові виразності та художності. За словами В. Г. Гака, експресивність «має <...> за мету посилити вплив на слухача, вразити та переконати його» (Гак, 1986: 137), тобто категорія експресивності більш глобальна, ніж категорія емоційності. Є. М. Галкіна-Федорук вважає, що висловлення емоцій в мові завжди експресивне, проте експресивність у мові не завжди емоційна (Галкіна-Федорук, 1958: 141). Ми погоджуємося з думкою вченої, і, на наш погляд, поетичне мовлення є найбільш емотивним. В поетичних творах концентрація експресивних стилістичних засобів для вираження емоцій є найвищою.

Не менш важливою є проблема адекватного перекладу емоційно-експресивних засобів в художніх творах, оскільки саме ця категорія відіграє ключову роль у донесенні читачу авторського творчого замислу, картин, які малює перед читачем емоційна душа автора. Задача перекладача полягає в тому, щоби справити на реципієнта мовою перекладу аналогічний вплив літературного твору, який він чинить на читача мовою оригіналу. А. Попович виділяє такі рівні стилістичних змін у перекладі:

1) стилістична відповідність (збереження всіх основних рис змістової та стилістичної будови оригіналу);

2) стилістична субституція (заміна виразу, що є сталим у мові оригіналу, сталим виразом у мові перекладу; цей прийом характерний для перекладу ідіом);

3) стилістичне посилення (навмисне виділення виразності перекладачем, висування характерних рис оригіналу);

4) стилістична індивідуалізація (прояв ідіолекту перекладача за рахунок структури оригіналу);

5) стилістичне послаблення (приглушення виразних стилістичних прийомів, заміна їх менш сильними або нейтральними);

6) стилістичне нівелювання (стирання характерних рис побудови оригіналу) (Попович, 1980: 99–109).

Під час аналізу засобів синтаксичної стилістики поезії Г. Гейне “*Enfant perdu*” можна виділити інверсію – стилістичну фігуру, «яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції задля емоційно-сміслового увиразнення певного вислову» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 302): “*Daß solch ein schlechter Gauch gleichfalls sehr gut Zu schießen wußte – ach, ich kann’s nicht leugnen*” (Heine, електронний ресурс). В поезії Г. Гейне використовує також гіпербатон – фігуру експресивного синтаксису, яка полягає у зміні звичного порядку слів у реченні та відокремленні їх одне від одного вставними словами. Застосування такого прийому дуже помітне саме в німецькій мові, де синтаксис має чіткі правила. “*In jenen Nächten hat Langweil’ ergriffen Mich oft, auch Furcht*” (Heine, електронний ресурс). В своєму перекладі цієї поезії на українську Леся Українка в цій строфі активно застосовує замовчування (апосіопезу) – фігуру стилістичного синтаксису, роль якої полягає в тому, що автор навмисне не до кінця висловлює свої думки, надаючи читачу шанс на власний здогад (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 58): «Та часом ... треба щиро говорити ... поганець був до бою теж готов і бив незгірш ... Ох, ніде правди діти! Я весь поранений ... я трачу кров» (Українка, 1975: 264). В цій же строфі поетеса використовує для посилення емоційного забарвлення градацію – фігуру експресивного синтаксису, в чій задання входить поступове нагнітання «засобів художньої виразності» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 165): «Треба щиро говорити ... Ох, ніде правди діти!» (Українка, 1975: 264). В російськомовному перекладі цієї поезії Л. Українка, як і Г. Гейне, застосовує інверсію: «Но иногда бывало, что и враг мой отстреливаться тоже был готов» (Українка, 1975: 265). Однак у цьому випадку застосування інверсії, на наш погляд, пов'язане з бажанням надати ритміки та мелодики поезії. Гіпербатон у Л. Українки збережено в україномовному перекладі: «Нудьга бере було вночі на варті та й страх», а також частково в російськомовному: «Мне ночью на посту бывало скучно и страшно» (Українка, 1975: 264). Саме україномовний переклад, на нашу думку, найближче відповідає тій емоційно-експресивній картині, що зображена автором в оригіналі.

Щодо градації, то ми її зустрічаємо в оригіналі у Г. Гейне: “So schoß ich gut und jagt ihm eine **warme, Brühwarme** Kugel in den schönsten Bauch” (Heine, електронний ресурс). Знову в україномовному перекладі ми не спостерігаємо збереження використаних німецьким поетом фігур експресивного синтаксису. Натомість ми маємо стилістичні метафори та епітет-метафору: «Гарячим оловом так влучно почастую, що звалиться поганець миттю з ніг» (Українка, 1975: 264). В російськомовному перекладі також застосовано метафори: «Я брал прицел и тотчас метко пулю горячую пус-кал врагу в упор» (Українка, 1975: 265).

В поезії “Enfant perdü” Г. Гейне помітним є вживання парантези (вставки) – словосполучення чи речення, яке вводиться в інше речення задля посилення чи доповнення смислу (Рижкова, 2015: 97). Застосування цієї фігури вказує на високий рівень емоційної картини поезії: “In jenen Nächten hat Langweil’ ergriffen Mich oft, auch Furcht – (nur Narren fürchten nichts)” (Heine, електронний ресурс). Зберігає парантезу у своїх перекладах поезії на українську та російську мови і Л. Українка.

Паралелізм («аналогія, уподібнення, спільність характерних рис або чину» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 520)), який теж присутній у поезії, що аналізується, акцентує увагу читача на певних думках автора, посилюючи експресію та емоційне забарвлення твору. “Der eine fällt ... Doch fall ich unbesiegt”, “Ich wachte Tag und Nacht – Ich konnt nicht schlafen” (Heine, електронний ресурс). У Л. Українки маємо в україномовному перекладі в одному випадку взагалі уникнення паралелізму там, де його застосовує Г. Гейне, натомість поетеса вживає його в першому та другому рядках, що дещо зміщує смисловий акцент строфи. Також Л. Українка активно використовує апосіопезу: «Впав вартовий! На рани змагає ... Один упав, то другі прийдуть в час ... Я неподоланий» (Українка, 1975: 264). Російськомовний переклад більш точний щодо використання паралелізму: «Я падаю, пора меня сменить. Но падаю непобежденным» (Українка, 1975: 265).

Г. Гейне часто у своїх поезіях використовує анафору як фігуру експресивного синтаксису. Анафора – «єдинопочаток; вживаний на початку

віршованих рядків, звуковий, лексичний повтор» (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 40). В цьому творі Г. Гейне за її допомогою посилює емоційний вплив на читача, показує зв’язок між ліричним героєм та ним самим: “**Ich** kämpfe ohne Hoffnung, daß ich siege, **Ich** wußte, nie komm ich gesund nach Haus. **Ich** wachte Tag und Nacht – **Ich** konnt nicht schlafen” (Heine, електронний ресурс). Ні в україномовному, ні в російськомовному варіанті перекладу Л. Українка не зберігає авторське використання анафори. На нашу думку, це дещо нейтралізує емоційне забарвлення поезії.

Серед фігур експресивного синтаксису в поезії “Enfant perdü” слід виділити також симплоку – так званий вид повтору, поєднання анафори з епіфорою (Літературознавчий словник-довідник, 2007: 624): “Die Wunden klaffen – es verströmt mein Blut. Ein Posten ist vakant! – Die Wunden klaffen” (Heine, електронний ресурс). Такий повтор, очевидно, має на меті привернути увагу читача до факту невідворотності подій – скорої смерті. Експресія підсилена емоціями. В жодному варіанті перекладу поетеса не використовує цю фігуру, замінюючи її на образні метафори: «Я весь поранений... Я трачу кров... Впав вартовий! На рани змагає» (Українка, 1975: 264); «Тогда из ран лилась ручьями кровь. Свободен пост! – Нет сил, открылись раны» (Українка, 1975: 265).

Висновки. Поезія Г. Гейне “Enfant perdü” належить до числа найвідоміших творів німецького поета. Написана вона наприкінці його життєвого шляху, тоді як хворий, прикутий до ліжка поет доживав свої дні в еміграції у Франції. Г. Гейне розуміє, що йому залишилося мало відведеного часу, і пише “Enfant perdü” як заповіт для подальших поколінь, у якому він закликає не втрачати надію, не покидати боротьбу, навіть якщо ділянка фронту, де ви боретесь, здається неважливою. Боротьба за свободу, честь і гідність – найважливіша справа кожної людини, яка мислить достойно. Саме такі емоції, закладені в основу поезії, підсилені фігурами експресивного синтаксису. Проте не всі фігури експресивного синтаксису були збережені українською поетесою Л. Українкою в перекладах поезії “Enfant perdü” українською та російською мовами. На наш погляд, це привело до певної втрати емоційного забарвлення поезії, її ідейного змісту та загального настрою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українка Л. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 2 : Поеми. Поетичні переклади / редкол.: Є. С. Шаблювський (голов. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1975. 367 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Видавничий Центр «Академія», 2007. 752 с. (Notabene). ISBN 978-966-580-244-0.

3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Перевод с третьего французского издания Е. В. и Т. В. Вентцель. Москва : Издательство иностранной литературы, 1955. 416 с.
4. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. Москва : Университет, 1993. 504 с. ISBN 5-01-001595-1.
5. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 1986. 220 с.
6. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке, сборник статей по языкознанию. Профессору Московского университета академику В. В. Виноградову в день его 60-летия. Москва : МГУ, 1958. 321 с.
7. Попович А. Проблемы художественного перевода / пер. со словацк. Москва : Высшая школа, 1980. 199 с.
8. Рыжкова-Гришина Л. В. Художественные средства. Изобразительно-выразительные средства языка и стилистические фигуры речи : словарь. Москва : Флинта, 2015. 337 с. ISBN 978-5-9765-2122-3.
9. Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. Москва : Наука, 1977. 168 с.
10. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»*. Москва : Прогресс, 1975. С. 193–230.
11. Heine H. *Enfant perdu*. URL: <https://www.textlog.de/heine-gedichte-enfant-perdu.html> (дата звернення: 15.02.2021).

REFERENCES

1. Ukrainka L. (1975) Poesii. Zibrannja tvoriv u 12-ti tomah. T. 2. [Poesy. Collected works in twelve volumes]. Kyjiv: Naukova Dumka. – 1975. – 367 p. [in Ukrainian]
2. Literaturosnowchij slovník-dividník [Literary dictionary-reference book]. Kyjiv: Vidavnychij zentr “Akademia”. – 2007. – 367 p. [in Ukrainian]
3. Balli Sh. Obschaja lingvistika i voprosi franuzskogo jasika. Perevod s tretjego franuzskogo izdania E. V. Wentzel [General linguistics and questions of the French language. Translation from the third French edition by E.V. and T.V. Wentzel]. Moskow, Isdatelstvo inostrannoj literaturi, 1955. – 416 p. [In Russian]
4. Buller K. Teoria jasika. Representativnaja funkzia jasika. [Language theory. Representative function of language]. Moskow, Universitet, 1993. – 504 p. [in Russian]
5. Gak W. G. Teoreticheskaja grammatika franuzskogo jasika. Sintaksis. [Theoretical grammar of the French language. Syntax]. Moskow, Wisshaja shkola, 1986. – 220 p. [in Russian]
6. Galkina-Fedoruk E. M. Ob ekspressivnosti I emizionalnosti v jasike, sbornik statej po jasikosnaniju. Professoru Moskovskogo universiteta akademiku W. W. Winigradowu w den jego 60-letija. [On expressiveness and emotionality in language, a collection of articles on linguistics. Professor of Moscow University Academician V. V. Vinogradov on his 60th birthday]. Moskow, MGU, 1958. – 321 p. [in Russian]
7. Popovich A. Problemi hudogestwennogo perevoda. Perevod so slovatskogo. [Literary translation problems. Translation from Slovak]. Moskow, Wisshaja shkola, 1980. – 199 p. [in Russian]
8. Rigkova-Grishina L. V. (2015). Hudogestwennije sredstva. Isobrasitelno-virasitelnije sredstva jasika I stilisticheskie figuri rechi: slovar. [Artistic means. Figurative-expressive means of language and stylistic figures of speech: dictionary]. Moskow. Flinta. [in Russian]
9. Shmelew D. N. Russkij jasik w jego funkcionalnih rasnovidnostjah. [Russian language in its functional varieties]. Moskow, 1977. – 168 p. [In Russian]
10. Jakobson R. O. (1975) Lingvistika I poetika // Strukturalism: “za” i “protiv”. [Linguistics and Poetry // Structuralism: “for” and “against”]. Moskow. Progress, 1975. – 193–230 p. [in Russian]
11. Heine H. *Enfant perdu*. [Electronic resource] Access mode: <https://www.textlog.de/heine-gedichte-enfant-perdu.html>.